

ВІДГУК

про дисертаційну роботу Л.А. Радомської "Семантичні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах", подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук із спеціальності 10.02.01 – українська мова (Вінниця, 2016. – 214 с.)

Проблема систематизації й уточнення способів термінотворення належить до актуальних проблем сучасного українського мовознавства. Стрімкий розвиток науки й техніки, активне запозичення іншомовних термінів, відродження питомих українських моделей термінотворення – усе це сприяє збагаченню та розгалуженню української термінології. Для її впорядкування важливо встановити найбільш продуктивні способи термінотворення, що забезпечують формування семантично прозорих, компактних термінологічних одиниць із високим ступенем системності та зручності вживання. Вивченню одного з продуктивних способів творення термінів, а саме юкстапозиції, присвячена дисертаційна робота Л.А. Радомської. Цілком очевидною є актуальність і новизна рецензованого дослідження, оскільки в ньому вперше в українському мовознавстві окреслено семантичні параметри юкстапозиції у сфері іменникового термінотворення.

Заслуговує схвалення комплексний підхід авторки до розв'язання наукової проблеми, що виявився, по-перше, у цілісному дослідженні структурних, семантичних і навіть деяких функційних ознак термінів-юкстапозитів. Другою важливою ознакою дисертаційної роботи Л.А. Радомської є обґрунтування міжрівневого характеру юкстапозиції як особливого способу термінотворення, що ґрунтується на синтаксичних механізмах мови, проте має безпосередній вихід у сферу номінації складних наукових понять. Такий підхід забезпечив ґрунтовніше вивчення юкстапозиції, посприяв уточненню її специфіки на тлі інших способів словотвору.

Наукові засади й термінологічний інструментарій дослідження переконливо викладено у I розділі дисертаційної роботи. Проаналізувавши відомі концепції словоскладання, Л.А.Радомська чітко сформулювала свою дослідницьку позицію, згідно з якою юкстапозити становлять структурно, семантично й графічно особливу категорію слів, що виникли внаслідок поєднання кількох структурних компонентів без сполучного голосного й набули узвичаєного написання через дефіс. Позитивним є те, що для точнішого визначення статусу юкстапозитів дослідниця проаналізувала не лише праці вітчизняних науковців, а й доробок фахівців у сфері русистики та західної славистики. Принагідно зауважимо, що в цьому контексті доречним було б й опрацювання наукової літератури зі словотвору германських мов, оскільки в цих мовах словоскладання особливо широко представлене.

Дуже добре, що в роботі не просто задекларовано міжрівневий статус юкстапозиції, а й чітко визначено критерії розмежування слів-юкстапозитів від словосполучень прикладкового типу. Доведено, що лексичний статус юкстапозитів зумовлений низкою їхніх ознак, до яких цілком умотивовано уналежнено номінативність, семантичну цілісність, структурну цілісність та ідіоматичність лексичних значень термінів-юкстапозитів.

Цінним у теоретичному й прикладному аспектах є визначення статусу запозичень із дефісним правописом. Узагальнивши досі відомі підходи до їх витлумачення, Л.А. Радомська, наголосила на необхідності розмежування таких іменників на власне-юкстапозити, усічено-словесні аббревіатури та словотвірно не освоєні лексичні запозичення з огляду на їхню структурно-семантичну неоднорідність. Критерії цього поділу чітко описано й узагальнено за допомогою схеми, що свідчить про вміння дослідниці аналізувати складні, неоднозначні проблеми, шукати й обґрунтовувати нові підходи до їх вирішення. Добре, що дисертантка не оминула увагою дискусійне питання про нормативність написання запозичених складних термінів й висловила свої рекомендації з цього приводу.

Оскільки об'єктом дослідження послуговував чималий різногалузевий матеріал (понад 1700 одиниць), систематизувати його було непросто. Для впорядкування й створення несуперечливої класифікації іменникових термінів-юкстапозитів Л.А.Радомська цілком умотивовано обрала декілька різних принципів диференціювання, враховуючи насамперед рівноправність / нерівноправність компонентів юкстапозитів, а також характер семантичних відношень між ними. Імпонує те, що в побудові своєї класифікації дисертантка не обмежилася вузьким, суто синтаксичним підходом до витлумачення структури композита, а більшою мірою спиралася на семантичні відношення між компонентами. Це посприяло створенню чіткішої й докладнішої типології іменникових юкстапозитів у сучасній українській термінології.

Основну увагу в II розділі дисертаційної роботи зосереджено на аналізі семантичних відношень у структурі термінологічних іменників-юкстапозитів зі значеннево нерівноправними компонентами. Серед них виділено одиниці з гіперо-гіпонімійними відношеннями та відношеннями подібності. Передусім обґрунтовано універсальний характер гіперо-гіпоніміїних відношень, оскільки вони пронизують усі терміносистеми і найбільшою мірою сприяють ієрархізації термінологічної лексики, доведено специфічність вияву цих відношень у іменників-юкстапозитів з огляду на їхню гіпонімічність відносно одного зі своїх термінів-складників. Виділено й схарактеризовано наповнення основних лексико-семантичних груп іменників-юкстапозитів із гіперо-гіпонімійними відношеннями, встановлено ядерні та периферійні лексико-семантичні групи, кількісні показники різних лексико-семантичних та мікрогруп дуже доречно унаочнено в таблиці.

Аналіз семантичних відношень між компонентами юкстапозитів уможливив виділення найбільш продуктивних словотвірних типів юкстапозитів, а також виокремлення гіпоніміїно сильних компонентів-гіперонімів. Цілком переконливим видається висновок про домінування неправильних родо-видових мікрогруп в українській термінології.

Окремий параграф першого розділу присвячено аналізу словотвірної структури термінів-юкстапозитів, побудованих на основі метафоричного перенесення назви одного об'єкта на інший. Переконаливо описано механізм творення таких термінів, відзначено їхню семантичну виразність та високий ступінь мотивованості. Наведено кількісні показники різних типів метафоричних перенесень у структурі іменникових термінів-юкстапозитів.

У третьому розділі дисертаційної роботи Л.А.Радомської окреслено межі уживання семантично рівноправних компонентів у складі іменникових термінів-комполітів. Передусім з'ясовано сутність антоніміїчних відношень. Науковим здобутком дисертантки є визначення специфіки цих відношень саме в семантичній структурі юкстапозитів. Докладно проаналізовано можливі типи антоніміїчних відношень між компонентами юкстапозитів. З'ясовано, терміни яких лексико-семантичних груп найактивніше утворюють юкстапозицією на основі антоніміїчних відношень між компонентами.

Ретельністю відзначається аналіз семантичної структури юкстапозитів із співвідносними відношеннями між компонентами. Установлено випадки перехрещення, взаємодоповнювання та взаємної конкретизації складників юкстапозитів, усі різновиди належно проілюстровано прикладами. Така докладна класифікація юкстапозитів засвідчує уважний і зважений підхід дисертантки до аналізу й систематизації зібраного матеріалу.

Аналіз семантичної структури юкстапозитів з синоніміїчними відношеннями між компонентами розширює традиційні уявлення про роль і межі вияву синоніміїчних відношень в сучасній українській термінології.

Завершують дисертаційну роботу висновки, які випливають з обстеженого матеріалу. Вони переконують у тому, що завдання наукового дослідження повністю виконано: створено докладну типологію іменникових термінів-юкстапозитів в сучасній українській мові, вичерпно схарактеризовано їхню семантичну структуру, чітко відмежовано цю категорію термінів від формально подібних до них уживань.

Позитивне враження справляє джерельна база роботи. Список використаної літератури свідчить про ґрунтовне опрацювання дисертанткою багатьох лінгвістичних проблем, різним чином пов'язаних із формуванням юкстапозитів, що є ознакою її наукової зрілості.

Для ілюстрації теоретичних узагальнень наведено достатню кількість переконливих прикладів. Імпонує, що матеріал дослідження дібрано з різногалузевих джерел, проте, на жаль, авторка не зазначила, чи є якісь закономірності уживання юкстапозитів у різних галузях наукових знань. Було б цікаво дізнатися, для термінологічних систем яких наук юкстапозиція характерна найбільше, які структурно-семантичні типи юкстапозитів представлені в мовознавчій термінології, чи виникають нові тенденції у формуванні юкстапозитів.

Заслуговує схвалення термінологічна принциповість Л.А.Радомської, що виявилася у послідовному вживанні мовознавчих термінів на зразок *синоніміїний*, *гіпоніміїний*, *антоніміїний*, *мотивувальний* відповідно до рекомендацій фахівців віддавати перевагу питомим словотвірним моделям у побудові термінів.

Робота концептуально струнка й уміло структурована. Виклад матеріалу чіткий і послідовний. Високо оцінюючи її в цілому, хочемо висловити деякі критичні міркування та побажання.

1. У межах великої групи термінів-юкстапозитів зі значеннєво нерівноправними компонентами протиставлено 2 підгрупи – термінологічні одиниці з гіперо-гіпоніміїними відношеннями між компонентами та юкстапозити з відношенням подібності між компонентами. На нашу думку, таке протиставлення не достатньо чітке, оскільки юкстапозити з відношенням подібності між компонентами нерідко теж виступають гіпонімами відносно терміна, що є складовою частиною юкстапозита. Наприклад, терміни-юкстапозити *зірка-карлик*, *зірка-велетень* на с. 126 загалом слушно інтерпретовано як утворення на основі метафоричного перенесення за

подібністю, проте водночас їх можна кваліфікувати і як юкстапозити першої підгрупи, оскільки вони є гіпонімічними відносно гіпероніма *зірка*. Так само юкстапозити *жук-вусач*, *жук-носоріг* (с.128) хоч і утворені на основі метафоричного перенесення другого компонента, проте їх можна вважати і гіперо-гіпонімійними утвореннями від терміна-гіпероніма *жук*.

2. Серед методів дослідження у роботі цілком умотивовано задекларовано компонентний аналіз, проте виконано його вибірково. На нашу думку, послідовніше застосування цього методу посприяло б розширенню авторських спостережень щодо специфіки семантичної структури деяких груп юкстапозитів. Наприклад, компонентний аналіз семантичної структури юкстапозитів із синонімійними та співвідносними відношеннями між компонентами був би доречним для визначення того, якою мірою перетинаються семи юкстапозитних компонентів, чи справді їхні значення рівномірно впливають на формування цілісної семантики юкстапозита? Компонентний аналіз уможливив би відповіді на низку інших питань: чи завжди збігаються архісеми семантичної структури поєднаних компонентів у юкстапозитах? У яких юкстапозитах архісема одного компонента виходить на передній план, нівелюючи роль архісеми другого компонента. Які диференційні семи компонентів найчастіше активізуються при творенні юкстапозитів?

3. Видається непереконливим витлумачення деяких юкстапозитів як таких, що виникли на основі метафоричного перенесення. Цілком логічно вважати метафоричним перенесенням уживання назви однієї істоти чи предмета для позначення іншої істоти чи предмета, зокрема у юкстапозитах *павук-вовк*, *рак-самітник*, *жаба-бик*, *краб-скрипаль*, проте до таких метафоризованих юкстапозитів зараховано й одиниці, у яких другий компонент не є назвою іншого об'єкта, а лише вказує на характерну ознаку позначуваного об'єкта. Наприклад, у термінах *павук-нірник*, *павук-бокохід*, *павук-птахоїд* компоненти *нірник*, *бокохід*, *птахоїд* – не перенесені назви інших референтів, а оказіональні іменники прикладкового типу, які не образно, а прямо вказують на

конкретні властивості позначуваних павуків: нірник живе в норі, бокохід ходить боком, птахоїд їсть птахів. Оскільки такі іменники самостійно не функціонують і їх не фіксує тлумачний словник сучасної української мови, очевидно, варто було виділити окрему підгрупу юкстапозитів, утворених приєднанням оказіональних іменників атрибутивного типу.

4. Деякі визначення дисертантки видаються не зовсім коректними. Наприклад, у роботі вжито терміни "юкстапозити із сурядним зв'язком", "юкстапозити із підрядним зв'язком" (с. 139), проте відомо, що сурядний зв'язок і підрядний зв'язок функціонують на рівні синтаксичних одиниць і мають відповідні формальні засоби вираження (сполучники сурядності і підрядності). Оскільки терміни-юкстапозити закріплено за номінацією певних понять, тобто визнано одиницями лексичного рівня, їх не можна диференціювати за типами зв'язку. Юкстапозити виникли на основі словосполучень із сурядним чи підрядним зв'язком, проте як терміни вони цих зв'язків уже не мають. Набагато вдалішим є авторське розмежування юкстапозитів у заголовках розділів, зокрема на одиниці зі значеннєво рівноправними відношеннями і одиниці зі значеннєво нерівноправними відношеннями між компонентами.

5. На жаль, є недоліки в оформленні роботи. Наприклад, на с. 58 наведено класифікацію Н.Ф. Клименко, проте немає покликання на відповідну наукову працю, також на цій сторінці неналежно оформлене покликання на роботу Л.С. Азарової. На с. 144, очевидно, через недогляд неправильно процитовано міркування В.П. Даниленко, зокрема написано "лексиці мови науки гіпонімія притаманна не менше, а навіть більше, ніж загальнолітературній мові", хоч насправді в оригіналі йшлося про ширше представлення антонімії, а не гіпонімії. Зрідка в роботі трапляються мовно-стилістичні огріхи: порушення зв'язку слів (с.114, 149) та описки (с. 50, 109, 144).

Цілком очевидно, що наші міркування та зауваження не торкаються концептуальних засад виконаної роботи, а тому не можуть істотно вплинути на її позитивну оцінку.

Кількість публікацій, якість, обсяг, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідають вимогам ДАК України. Основні наукові положення дисертації достатньо апробовані на міжнародних наукових конференціях.

Автореферат чітко й повно відбиває основні теоретичні положення та зміст виконаного дослідження.

Оцінюючи дисертаційну роботу Л.А.Радомської загалом, відзначимо її самостійність і ґрунтовність, належну обізнаність дослідниці з сучасними підходами до витлумачення лексичних та словотвірних явищ, уміння аналізувати складні наукові проблеми. Безсумнівною є теоретична та практична цінність результатів виконаного дослідження: вони збагачують теорію словотворення і мають безпосередній вихід у вивчення словотвору та лексикології у вищій школі. За дисертаційну роботу "Семантичні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах" Л.А. Радомська цілком заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук із спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук,

професор кафедри української філології та славістики

Київського національного лінгвістичного університету

22 січня 2016 р.

електронний підпис

М.П. Баган

22.01.16

Інспектор ВК